

Visseli Agu: kõnõlõmist ja kullõmist tulõ hoita ja tunnusta

Kae lk 2

Kuimuudu lätt Ess-suu vahtsõndaminõ

Kae lk 3

Rahvaarst Suri pand' pääle kaiõn diagnoosi

Kae lk 4

ALLASÕ TIIA PILT

Kangro avit võidu Vanalõ Võromaalõ tuvva. Minevä puulpäävä Pärnun peetü Koidula ilolugõmiskonkursi võitsõ Põlvast peri Parhomenko Maara, kiä parhilla opp Treffneri gümnaasiumin.

Koidula loomingust lugi Maara eestlõisile häste tutvat luulõtust «Eesti muld ja Eesti süda». Tõsõs luulõtusõs oll' täl valitu võrokõsõ Kangro Bernardi «Nägemus» kogost «Põues on palanguid, põskedel õhtuse paitus». Pääle hää ja ütenskiva lugõmisõ saigi võitja kittä uma päävõkajalidsõ luulõvaliku iist. Hindajidõ kogon olli Pärnun Viidingu Elo, Meieli Kaupo ja Vaino Maarja.

Inne pääkonkursi oll' Võrol Kreutzwaldi majamuusõumuin eelvuur, kon pääle Parhomenko Maara valiti mi kandi iist Pärnun välän olõma ka Purgasõ Ane.

Üleriigilist täuskasunuidõ Koidula etlemiskonkursi peeti joba säitsmendät kõrda. Võro eelvoorun om olnu hääs tavas, et tõsõs luulõtusõs Koidula uma kõrvalõ valitas mõnõ Vana-Võromaaga kõüdedü autori luulõtust.

UL

Mõnistõn tetti valla mälehtüssammas mõtsavelliile

Minevä puulpäävä tetti Mõnistõn Eesti Kodu mälehtüssammas mõtsavelliile ja näide tugõjilõ. Viil säeti üles mälehtüssammas, minka mälehtedäs Mõnistõn võidõlnuid mõtsavelli.

Samba tegemise man om iinkujos olnu mõtsavele Sturmi Hugo 1946. aastagal tetti puust kujo, a vahtsõnõ sammas om tuust kõvastõ suurõmb. Samba pääl kujotõdas kolmõ mõtsavelle, kiä kandva kässi pääl lillivanikut ja naist, kiä hoit sinimustvalgõt lippu.

SAARÕ SIMMO PILT

UL

Valgõvinne uulidsakunsti näütüs Võrol

Vana-Võromaa kultuurikuan om vallalõ tett näütüs «Valgõvinne protest saina pääl». Tego om joba tõõsõ näütüsegä, miä pühendet Valgõvinne protestilõ. Seokõrd näüdatäs uulidsakunstnigu @street_wind_kunsti, miä om luudu liinaruumi ja kand terävät poliitilist sõnomit.

Kunstnigu @street_wind_kodoliin om Brest. Tä om loonu grafitiid rahvusmotiivel ja luudusnäütüisist, pääle tuu ka ütiskunna probleemest. Kunstnik tarvitas ummi pilte jaos maaha-

jäetüisi majju sainu. Tä kand saina pääle nii värvi ku ka papõrd – niimuudu saa sainamaal tetti kipõmbalõ ja kunstnik esi jõud kipõstõ mant paeda, selle et poliitilidsõ sõnomiga pildi iist võidas säälmal vangimajja panda.

Ütski tüü, midä Võro näütüsel nätä saa, ei olõ periselt saina pääl alalõ. Poliitilidsi grafitidõ eloigä om Valgõvinnemaal ütest tunnist mõnõ nädälini. Tuuperäst om kunstnigu @street_wind_looming esieriline.

Näütüs om Vana-Võromaa kultuurikua aknidõ pääl üllen kooni 26. süükskuu pääväni.

UL

ŠTAUBI ERLENDI PILT

Muusik Kalkuna Mari presidendi roosiaian aastapäävõkõnõt pidämän.

KOMMONTAAR. Võromaa muusik Kalkuna Mari pidi 20. põimukuu Tañnan Kadrioro lossi roosiaian väega kõrraligu kõnnõ. Tä putuf pääasäligult edevanõmbidõ perändüse hoitmist, vabast, vastutust ja selget tsihisäadmist.

Mari oll' võtnu uma kõnnõ raamis edevanõmba ja näide tarkusõ. Lisas viil nuu raami, miä luudus meile mi elo kõrraldamisõ man ette and. Kõgõst jutust kumasi läbi ka vastutus tollõ iin, kuimuudu täambädse ao inemise

umma ello niimuudu säädñü, et vabastus jakkunu ja es olnu häbü umilõ edevanõmbilõ silmä kaia.

Mari ütelf, et om uma tiidligu elo elänü vaban Eestin. Tuu tulõtas miilde säändse tõtõasa, et 30 aastakka om õkva nii pikk aig külh, et päämine otsustaminõ ja elo juhtminõ võinu no tassakõistõ liikugi vahtsõst vabas saanu Eestin üleskasunuidõ olgõ pääle. Kalkuna Mari paisu tuust kättejõudnust võimalusõst ja ka vastutusõst arvo saavat, ku ütelf, et kiäki tõnõ ei kõnõlõ timä latsõga edes-

pite võro kiilt, ku tä esi tuu iist huult ei kannu.

Mu jaos oll' Mari kõnnõ kõgõ põnõvamb kujond tuu, et vabastus ei olõ üts suur õhupall, miä lõpmalda kassu saa. Taa sõnastusõ man Mari tsipa essü: õhupall ei saa kah lõpmalda kassu, tä lätt iks ütškõrd pauguga lahki. Et Mari kõnnõn oll' suurt jako vabastusõst kaetu ku majanduslikku hääõllo, sis ma kääni tuu lausõ uman pään niimuudu ümbre, et majanduslinõ hääolo om nigu õhupall, kohe ei saa lõpmalda pallo õhku sis-

Lõpun jõudsõ Mari rahvalaulu kaudu tagasi edevanõmbidõ tarkuusi mano. Tä ütelf, et saa läbi laulu edesi anda taad pehmet, luuduslähküt ja loomulikku elotundmist, minkast paistus parhilla maailman puudu olõv. Laul, miä kuuluf, et inemise omma nigu puu, egäüts ummamuudu, a ummõtõ saava mõtsana kassu, ütstõist põlõmalda ja kokko hoitõn, oll' Kalkuna Mari kõnnõ väke täüs lõpõtus.

RAHMANI JAN

Varstun tulõ võrokõisi ja setodõ nuurifestival

RAJU ELIISABET

3.–4. süükskuul sünnüs Varstu kultuurikeskusõn maailma edimäne Võro-Seto NuuriFEST. Et aig om sääne nigu om, sis kandas suurt jako tegemiisist üle ka internetin.

FESTi pääkõrraldaja Laube Kadri ja Valsi Kristi omma saanu huugu katõst Võro maakunna kultuuriruumist. Et kattõ väikut kultuuri ja noid edesikandvit nuuri umavaihlõ tutvastetä ja näide kultuuritiidlikkust kasvata, omma noorõ katõs pääväs Varstulõ kokko kutsutu. Ütenkuun tetäs tiatrit, muusikat, uulidsakunsti, kaias filme ja kontsõrtõ.

FESTi tõnõ päiv nakkas pääle arvamishummoguga «Kirriv ilm – puult ja vasta», midä vidävä Lunge Inga ja Raju Eliisabet. Arvamishummogul arotõdas, kuimuudu jäiä esihindäs, ku olõts tsipa tõistsugumanõ ku tõsõ ja uma tii joba lõüdnü, ni kuis seo man õks hoita ja armasta umma perimüst ja kultuuri. Arvamishummogul astva üles Hints Anna, Kirchi Kerli, Worthi Katre, Leima Evelin, Truuba Markus, Raju Sandra ja Kanepi Markus. Kõik noorõ ja veidü vanõmba saava arvamishummogul ütten arota ja küssü internetin Zoomi keskkunnan.

Ligemb teedüs om FESTi Nõoraamadulehe ja Instagrami konto pääl. Piledi ja ilosa festivalipusa omma müügün Fientan.

RAHMANI JANI PILT

NuuriFESTi üts pääkõrraldaja, Varstu kultuurikeskusõ juhataja Laube Kadri joba uut ussõ pääl tulõvat nädälvaihtust, ku noorõ ummi tegemisiga maja ello täüs toova.

M Ä R G O T U S

Kõnõlamisõst ja kullõmisõst om saaman väikeisi kultuurõ kuld, hõpõ ja nahvta. Noid kunstõ tulõ kunstmõistusõ ja kirä kõrval kõvastõ hoita

Toruplatsi Platoni akadeemiä

VISSELI AGU,
tarkusõarmastaja

Suvi saa läbi ja tulõ kooliaig

Egä aasta põimukuu lõpun om üts ja sama lugu: suvi saa läbi ja kooliaig jõud kätte. Noin perrin, kon om koolinkäüjit latsi, tähendäs tuu küländ suuri muutuisi: tulõ naada rehkendämä kelläaigõga ja huvitsõõrõga ja...

Mi perrel om tegünü kommõ lõpõta suvõaig üte Läti-reisiga. Nii sõidimi ka timahava 20. põimukuu 500 verstä Lätit pite. Paprõmajandust olf Lätti sõitmisõs inämb: pidi tegemä deklaratsiooni, et olõt uma pritsi kätte saanu, ja tagasi tullõn piirivalvja kai tuud kah. Lätti minnen pandsõ Eesti piirivalvja jäl autojuhi puhkma ja küsse juhilupa.

Lätläse tundu olõvat taa viirusõ vasta tsipa pelglikumba: poodin pidi mask iin olõma ja söögikotussõhe es lasta sisse, pidi välälavva pääl süümä. A muido paistu elo iks säänesama nigu mi maal. Önnõ autojuhi kupatasõ hirmsambalõ ja tii omma mitmõl puul hulga laonumba ku meil.

Nii et timahavanõ välämaareis om no sälä takan ja suvi läbi. Tulõ hinnäst vahtsõst tüü- ja koolilainõ pääle säädi. Iinuutva nädäli hiidütäse tsipa, a hinnäst tulõ trüüsti vanasõnaga, et miä peris är ei tapa, tege tugõvambas.

Kinnä vahtsõst kooliaastat kõigilõ ja hääd harinõmist vahtsõ elokõrraldusõga!

RAHMANI JAN,
Uma Lehe päätoimõndaja

UMALEHT

Tulõ vällä egä katõ nädäli takast neläpäävä.

Toimõndusõ aadrõs: Tartu 48, 65609, Võro liin

E-post: info@umaleht.ee, tel 78 222 21

Kodoleht: umaleht.ee

Molovihk: facebook.com/umaleht

Päätoimõndaja: Jan Rahman, tel 56 922 841
jan@umaleht.ee

Abitoimõndaja: Kaile Kabun, info@umaleht.ee

Keeletoimõndaja: Laivi Org, laiviorg@gmail.com

Latsinuka toimõndaja: Mariko Faster,
latsinukk@umaleht.ee

Uma Lehe toimõndusõ kolleegium:

Tiia Allas, Külli Eichenbaum,
Aapo Ilves, Kaido Kama,
Ülle Kauksi, Rainer Kuuba,
Evar Saar.

Välläandja: SA Kultuurileht, kl.ee
Tellmine: Express Post AS, tellimine.ee, tel 617 7717

Tõsõ kundi otsast

Ettevõtja PINDMAA AIGAR märgotatas tan ilmaasju pääle tsipa tõsõ nuka alt, ku hariligult kaema harinu oltas.

Kalmuaid pand mõtlõma armastusõst

Seo kevväi trehvisi ma hulga kalmuaian käümä. Mu esäl-imäl olf 80. pulma-aastapäiv, imäl viil ka 100. sünnü-aastapäiv. Ku omma säändse tähtsä päävä, käü iks tuu paiga pääl, kon om kivikene ja näide nime ja kuupäävä tuu kivi pääl.

A mu jaos ei olõ surnuaian käümine önnõ vanõmbidõ hau-du pääl käümine. Harilikult ma kõnni viil häste pallo säääl ümber. Et tuu om mi kodosurnuaid, sis mu jaos om kõgõ väega põnnõv löüdä tutvit inemiisi. Käü, mõtlõ tuu inemise pääle: kiä tä olf, kuis tä elli, midä tegi, mis juttu kõnõl. Iks tulõ miilde, kiä sepikua man kõnõl umist tege-miisist vai kiä mullõ edimäde püksi ummõl. Tulõ miilde, kon pakuti küllä minnen hernesuppi vai mõnda muud hääd asja hamba ala. Vai kon olf suurõmb uibuaid ja makõmba ubina. Ku ma tuud kõkkõ niimuudu surnuaid pite kävven näe ja noidõ inemiisi pääle mõtlõ, tege tuu hinge seest lämmäs.

Ku käve ütskõrd Tafnan sõaväekalmistu pääl, näi säääl hulga ütesugumaidsi plaatõ. Kõigi plaatõ pääl olf kirän siistilmast minemise aig: 1941, 1942 vai 1943. Sünnükuupäivi perrä olf lihtsä vällä rehkendä, et sinnä matõtuil es olõ elo pikemb ku 17–21 aastat.

Sääne asi pand mõtlõma, ku lühkü om mi aig tan ilman. Ja jälleki om küsümüs, kuis mi taad aigu tarvitami vai kuis meid sunnitas taad aigu tarvitama. Ku mõtõlda noidõ nuuri mihi pääle, kiä säääl plaatõ all puhkasõ, saa õkva selges, et säääl om olnu pallo kurjust, mille peräst noorõ inemise omma pidänü siistilmast nii varra är minemä. Ja ku pallo om jäänü tuu kurjusõ peräst elosid elämäda.

Säändsit mõttit mõtõldõn jõvva ma hindä seen egä kõrd järeldüse mano, et kedägi tan ilman ei tohe vihada. Kõkkõ tulõ tan ilman kaia läbi armastusõ. Ja olla önnõlik, et naa inemise omma siiä ilma sündünü ja näile om antu aig elämises.

Üts perämäde ao tähtsä asi om olnu jo tõist suvvõ Võro Toruplatsi (niimuudu kuts autor Võro liina vahtsõst keskplatsi, miä olf kunagi turuplats – toim) pääl kõnõlaminõ. Tuu alaš egä päiv kell 11 (Katariina kerigu kellä perrä 11.05 – Võro virga inemise omma kellä ette säädnü). Mustmaa Ulvi kõrraldaminõ olf, et suvi läbi käve kõnõlaman esi inemise, kõnõldi Võro liinast ja maast ja ilmast.

Ma esi käve seo suvi katõl pääväl kõnõlaman ja nelä inemise jutu man kullõman-küsümän. Üte asja ai ma uman jutun segi kah: tähtsä lauluesä Mohni Märt (1811–1872) olõ es koolitiinri tan Toruplatsi koolimajan, a toonatsõn Kümmeri koolimajan, miä olf parlatsõ Vana-Võromaa kultuurikua ja Võro instituudi kotsil. Essümine om inimlik, essümäldä om önnõ Jummal. A mõnõ jälki seletäse, et Jumalat olõki ei olõman.

Kõnõlaminõ saa osasilõ inemiisile ja rahvilõ väega tähtsä, kõnõlamisõst (ja kullõmisõst) saa väikeisi kultuurõ kuld, hõpõ ja nahvta. Suurõ kultuuri liigutasõ ummi rahasidõga käümä kunstmõistusõ, tuu närvütäs ja tege maatas hulga väikeisi kultuurõ. Laisa vaimuga väikse kultuuri kuulva vällä. Virga vaimuga väikse kultuuri opva är väe – kõnõlamisõ ja tähelepandmisõ. Nailõ saa illus kotus tulõvadsõn kultuurimustrin. Kuis nii?

Tarkusõ kats sorti

Inemise tarvitasõ kattõ sorti tiidüst: üts sort om universaalnõ, ülemaailmalinõ, üle ao ja ruumi; tõnõ tarkus om inemisel (või-olla ka muil eläjil?) esihindä ja ümbretsõõri tõisi kotsilõ. Inemise hindä-tarkusõ jaos om kõnõlaminõ ja üle aigruumi tarkuisi tetäs rohkõmb kirutamisõ abiga. Kirutamisõst sünnüs ka kunstmõistus. Kunstmõistusõ vägevüse kõrval nõsõs elävä inemise jutt ja tähelepandminõ väega tähtsä.

Kõnõlamisõ ja kirutamisõ vahekõrra arvada kõgõ vanõmba seletüse and Platoni «Phaidros», esieranis tollõ teksti tõnõ puul. Tuun dialoogin seletäs armastusõ-ekspert Sokrates, midä hääd and kirutamisõ ja määnest huult ja armastust võimaldas kõnõlaminõ. Ku noid Platoni arvamiisi loet, sõs näet, et kirutaminõ om aastasatu joosul järjest rohkõmb tennü kõnõlamisõlõ liiga. Ja mi näten või kunstmõistus kõnõlamisõ hoobis är närvütä, ku mi tan õkvalt midägi märgi ei ja ette võta ei. Mis sõs saa elust ja inemisest?

Noorõ unistasõ silmäst silmä kõnõlamisõst

Viimätsen Võro-Seto tähtraamatun kirutasõ noorõ inemise, kui nimä kujutasõ umma ellu aastal 2030. Ütel peris noorõl tütärlatsõl om säääl lühkült kirän, et timä luut aastast 2030 kolmõ asja:

- et inemiisi elutavan om

rohkõmb tähelepandmist üts-tõsõst ku meil täämbä;

- et nä kõnõlasõ üts-tõsõga rohkõmb silmäst silmä;

- et kunstmõistusõ ekraanõl ja viguridõl olõ ei lastu üle pää kassu.

Tõisi sõnnuga – tütärlats luut, et inemise parandasõ lõpus är tollõ via, mille iist Platoni «Phaidrosõn» hoiatõdas.

Kõlbas tulõta miilde, et Zarathustra viimäne valgustus pääle mäki otsast allatulõkit olf kah turuplatsi pääl ja putsõ väega õkva kõnõlamist. Mis tä tööf peräst Kirivä Lehmä liina turuplatsi pääl kõnõlamist, ku olf alla sadanu kõidsetandsu-mehe är matnu?

«Valgus om mullõ nõsõnu. Ärku kõnõlgu Zarathustra rahvalõ, kõnõlgu kaaslaisilõ! Ärku olku Zarathustra kafa-lõ kařus ega pini...»

Ja niiviisi viil viistõiskümmend värssi – kõnõlda tulõ silmäst silmä nigu sõbrulõ, kiä saava küssü. Mitte rahvalõ.

Nietzsche esi joht mõista es kõnõlda sõbrulõ, timä olf õks önnõ kirämiis, nigu Euroupa targul kařus tavas om saanu.

Täämbäidsil tegijil tulõ nuuri luutusõ ellu viiä

Tütärlatsõl om parla õigus üteldä, midä timä luut. Meil, kellel aastit rohkõmb ja kiä olõmi kõiksugumaidsi asju tegemän ja otsustaman, jääs luutmisõst vähäs. Mi piäs õkvalt seosama süküs tarvilist ette võtma, nakkama valmistama säänest aastat 2030, nigu noorõ luutva. Mi piäs hindäle selges tegemä, määne om kirä ja kõnõlamisõ vahekõrd, mänsen mustrin näi taad vahekõrda 2400 aastat tagasi Sokrates ja Platon? Määne muutus tullf Kristusõ aigu? Määne muutus tullf raamatidõ trükimisega? Mändse mustriga jõudsõ kõnõlaminõ ja kirä-tarkus Eestimaalõ? Võromaalõ? Setomaalõ? Miä lätš parõmbas, miä halvõmbas raadio tulõkiga? Kinoga? Televussõriga? Midä inemise tähelepandmisõ, inemiisiga kõnõlamisõ man tulõ küssü ja tetä parlatsõ kunstmõistusõ tulõkiga? Midä viil tulõ tan mäski, midä kõrraga näeki ei küssü?

Mustmaa Ulvi iistvõtmisõl tetti alostust küländ lihtsä kõnõlamisõga – turismi jaos. A tast edesi lätš loomulik samm

inemiisi sisulidsõ tähelepandmisõ man.

Tansaman Toruplatsi veeren om gümnaasium ja tast 200 sammu järve poolõ om Krümmeri kooli asõmõl nüüt muusõum ja Võro instituut. Naidõ katussidõ all omma säetü kirä-targa, (nigu mi kõik olõmi – mõnõ säetü, tõsõ umast vabast tahtõst). Mõnõ säetü targa ja mõnõ vaba inemise võisi võtta Platoni «Phaidrosõ» ja lukõ aigupiten kolm kõrda läbi. Tuud om 70 lehekülge, kõnõlamisõ ja kirotamisõ vahekõrra vai mustri kotsilõ om säääl viimäne 30 lehekülge. Pääle säänest lugõmist ja guugõldamist saanu aruta joba targõmbalt, midä kellegi käest küssü ja midä tetä.

Kõnõlamisõ apostli

Kimmäle om kellelgi tutvust ülembide man. Kõlvanu kullõlda ja asju aia – keisri käest kõlvanu pallõlda, et näile inemiisile, kiä katõl suvõl Toruplatsi pääl kõnõliva, piäs mändsegi avvuraha andma. Naist inemiisist saasi sõs nigu vahtsõnõ ordu – kõnõlamisõ ja inemiisi tähelepandmisõ apostli. Akadeemigu.

Nii saasi vast rohkõmb ku luutus. Nii võisi tõtõstõ sündüdä, et ku seo aasta kallendrin kirutanu tütärlats 2030. aastal mehele lätš ja latsi nakkas kasvatama, sõs om Võromaal mitusada tarka ja kõgõmusõga inemist, kiä mõistva tähelepandmisõ ja kõnõlõmisõ kunsti hoita kunstmõistusõ ja kirä kõrval. Nii saanu Platoni 2400 aastat vana juhatus tarkusõ ja armastusõ mustrist lõpus ellu viidüs.

(Taa mehelemine ja latsikasvataminõ om mu hindä lihtsämiilne jutt. Tuu tütärlats kallendrin kirutas, et timä õks opp aastal 2030 mändsengi ülikoolin määnestki neurotiidüst.)

Helüaida ja Uma Lehe märgotuisi sari.

Seo märgotus sünnüs veebilehe helüait.ee ja Uma Lehe kuuntüün. Taadsamma märgotust saat kullõlda autori esitüsen Helüaida lehe pääl.

Pulga Jaani mõtõlus

Aastapääväle tagasi kaien

Nüüd sis om Eesti 30 aastat esi hindä iist saisu. Ma suurt juubõlit es pea, keedi ainult koorõga kartult. Koorõ kaabit-si maha, mõtli, et aastapäävä puhul mõni literaat...

Agä es lõvvä üttegi, kiä olõs pisarsilmil kuuri sõõnõ. Ma esi tegelikult kuuri es süü. Ma sei pallast juustu. Kats kuud. Ei soovita, mul paistõdi nägu är, kats päivä olli silmä kinni. Põrõlt ma juustu ei süü. Arst es lupa. Ütel, et paremb sõõnõ tuu kats kuud kardulikuuri.

Jah, arste võim om väikene, ega nimäki piimakombinaadist raha vällä ei pressi, eriti ku säääl olõki-õi timmä. Nojah, ma mõtli nüüd (üüse) vällä, määne piat olõma Eesti Vabariigi võidleib. Paks juustuvuil ja säääl pääl keedet kartulikoorõ. Rohilistel võinu vast olla kiit-mäldä. Presidendi vastuvõtul võinu paku. Mu kaonu esä ütäl säändse asja kotsilõ: kui kuurt ja võidu manu võtta, sis om peris hää.

Avitas sõõgist. Tahtsõ kõnõlda inemistest. Et pallajalu miis, kel väits käen, tulõgi mõnõ arust maha laskõ. Ja loomulikult ka purjun miis, kiä kaikaga vehk. Et Ameerikan ollõvgi nii. Mõnikõrd vast omgi, aga tuupääle möllätäs ja palutõdas terven riigin nii, et tundus, viimnepäiv om käen.

Eestin ainult mõni rahva-teenri nimmas, et nii piatki. Ma saa aru, ega ülemus piat ummi alluviid kaitsma kasvai nui nelläs. Agä imelik om tuu, kui ültäs: miis olf politseile väega tutva. Kui tutva, sis pidänü timä manu saatma opnu mehe, kiä katõgese omma võimõlise purjunu käest malga är võtma ilma pauku tegemäldä. Millen sis asi, äkki ei tunnõ politseiülembä ummi alluviid, hindasõ üle?

Asi om tegelikult lihtsä: tüütäjiid om puudus ja ei olõ vast ka raha kõrraliku välläõppõ jaos. Olõs mu tetä, ma pandnu noorõ politseiniku kohustuslikun kõrran talvõl tsiajahti. Kõgõpäält olõs nimä opnu jälgi lugõma, tuu tiidmine näil kah kehväpuulnõ. Mõnõ aasta peräst olõs ründävä kuldi lasknu 7–8 miitre pääle ja sis tennü paugu. Ma esi olõ niimuudu kats kultu lasknu. Täpselt meetri maad minust sirutiva hindä pikäle. Kui sääne vilumus om käen, sis ei olõ pellädä, et väidsega mehe jalalabast müüdä lasõst.

Nii jah, et ülemuisi asi om raha manu küsüdä, aga paistus, et tuud mõistva tõsõ kah ja nii sis omgi, et mõni jääs ilma, kellele pidänü hädä peräst andma. Agä ülemuisi asi om ka muid lahendusis vällä mõtõlda, mitte Ameerika päält rehkendüst maha kiruta.

Küll tahtnu nätä mõnd tulõvast aastapäivä, kon juustu-kartulikoorõ võileib om maiuspala. Sääne asi või kergete juhtuda, kui viil täämbäst rikust lajal kael laotami.

Agä põrõlt soovi ma kõigilõ mürgüvaba süüki ja piiripidämist. Kõgõga.

Ess-suu om ellu täüs

KONNULA AIRI

Riigimõtsa majandamisso keskus kutsõ 10. põimukuu kõi ki huviliidsi kaema, kuimuudu lätt suu vahtsõndaminõ Ess-suu vana turbakaivandusõ pääl, miä om teno kaitsõ ala võtmisõlõ edespõite kaivandamisõst päsnu.

Suu pääl käumist võtsõ iist tüürühmä juht Kulli Ain, kiä om haridusõ poolõst maatiidläne ja uur muu hulgan tuud, kuimuudu kliima mõotas tan ilman ainidõ tsõõrikäüki ja sotsiaal-majanduslikkõ protsesse. Teedüst ja põnovit näütit puistaš tä nigu käüssesst ja nii juhtugi, et plaanitust kolmõst tunnist sai piaaigu neli, a kõnnituid sammõ oll vaival 3000.

Kaivandusala pääle om tettü hulga katsõtükükeisi. Mõõdõtas CO₂, metaani ja naarugaasi vällälindamist nii mustava turbakaibmisala päält, lapikõisi päält, kohe vahtsõ haina pääle omma kasunu, ku ka luudusligust suust. Nimelt tegevä turbakaivandusõ, ka nuu, miä omma mitukümmend aastakka tagasi maaha jäetü, turba lagonõmisõl tegõnevide gaasõga keskkunnalõ suurt kahju.

Tsipakõsõ hiidütäv oll nätä puiõvirnu kaivandamisalast läbi minevã asvaldi veeren ja kuulda, et kujundusragumist jakatas ka suu veere pääl – iks tuujaos, et lakõsuu saanu sinnã tagasi tulla.

Õkva naatas Ess-suun lagonut turbakihti osalidsõlt päält äi vidãmã, turbasammõlt külbmã ja kuivõnduskraavõ sulgõga kinni pandma. Lakõ ala pääl tarvitõdas kraavõ sulgmisõs hübriidkoppa, miä liigus üttevõiisi hãste nii maa pääl ku viin. Turbasamblõ tükükeisi külbmises piäs suu pääle tuudama lakju roomikidõga lumõraa-traktor. Külvetü samblõtükükese katõtas

KONNULA AIRI PILDI

Tüürühmä vidãjã Kulli Ain kõnõlõs huviliidsilõ, kuis lätt suu vahtsõndaminõ Ess-suu vana turbakaivandusõn.

põhuga kinni, et samblõnakatus püsünü võimaligult likõlik. Seo om suusamblõ külbmise kotus: ku sügüse poolõ om pikãlt kuiv, kuius ka sammõl äi, a ku ülearvi satas, või vesi vallalidsõ samblõtükü minemã uhta.

Ku kõik hãste lätt, piäs nuu paiga, kohe sammõl pääle om külvetü, viie aastaga jäl samblõsuu olõma. Sãäl, kon õnnõ kuivõnduskraavi kinni pandas, võiva suuhaina vahtsõst kassu 10–15 aastaga joosul. Illus oll nätä, et Ess-suu om ummi haavu esi kah ravitsõma naanu: vana kaivandusõ õdagupoolitsõn jaon roosatasõ jo kurõmarjavaiba, ruumasõ kikkamarja ja joovigu (tan joovigu tõtõstõ ruumasõ, nã ei kasu korgõn puhman nigu hariligult).

Nuu paiga, kohe suuhaina omma kõgõ inãmb esi pääle

kasunu, piãski säändsenã alalõ jäämã ja esi ummi hainu edesi kasvatama. Võrdlusõs jäetã putmada ka üts plats, kohe om kõgõ veidemb hainu pääle kasunu. Kõgõ madalampa suu jakku paisutõdas üles järvesilm, et Ess-suun saanu ellã inãmb sortõ tsirkõ ja elãjit.

Viil põnovat teedüst, miä käügi päält miilde jäi:

- Samblõsuu sais 90–95% kuun viist.
- Hektãri kooritu turbamaa päält lindas aastan taivadõ 3,5–5 tonni hüdsãnikku (süsinik).
- Suuhainu pããlekasumist inneskiidsile turbakaivanduisilõ sekã päält kuivõndamisõ ka lãmmus: jaanipããvã paiku võitã tan maa olla 60 kraati lãmmi.
- Ess-suu om tegünü mitu tuhat aastakka tagasi niimuudu, et umbõs sama suur madala viiga järv kasvi tan kinni.
- Edimãne teedüs Ess-suu kuivõndamisõ kotsilõ om peri

Kurõmarjavaip kaivandusõ veere pääl näütã, et Ess-suu om ummi haavu esi ravitsõma naanu.

1890. aastist, ku talupoigõl oll vaia karjamaad suurõmbas tetã. Ildampa om turvast tarvõtõ elãjile allapanus, a näütüses ka Urvastõmõisa meierin jahutusijã hoitmisõs. Vanõmbat kaibmist tulõtasõ miilde suu kaivandamada osan kandilidsõ mulgu, miä viirežiimi periselt ei mõta.

- Turbasammõlt om pantu ka haava pääle, selle et tã om kasunu valupuhtan keskkunnan, om pikã kiuga ja umajagu pisilãisi-vastanõ. Turbasammõl nutsutas hindã sisse haava-vedeligu, miä muidu halvas lããvã, a samal aol and likõt hindã seest vãllã, nii ei kuiu haava veere katski.

Priinime lugu

Rubriigijn kõnõldas perekunnanimi periolõmisõst ja tähendüsest.

Udam ja Uudam

Nimel *Udam* om Eestin 62 kandjat, vãllãütlemise peri eesti kirãviisi parandõdul nimel *Uudam* 52 kandjat. Eesti talurahvalõ seo nime pandmisõ kotussit om neli.

Vahtsõ-Antsla mõisan panti *Udam* Pakla talu pererahvalõ. Pakla om külãnd Urvastõ ürgoru ja kerigu lãhkün, Hinuri kõrval.

Harjumaal Hageri kihlkunna Lõmandu mõisan 1835. aastagal panti seosama nimi Koido talu pererahvalõ. Virumaal Ärina mõisan (Vãiku-Maarja khk) sai seo nime viil 1833 Põdrangult tulnu nuur perekund. Malla mõisan (Viru-Nigula khk) sai Udami nime Urdamãe (*Urdama*) Mihkli perekund Kutsala külã. Mihkli vele Jüri perekund sai priinime *Urda*.

Arvada, et kõikin nellãn paigan panti seo priinimi joba olõman

olõja nime perrã. Seo oll baltisaksa suguvõsa *Udam* [uudam], mink esiesã Peter Anton Udam oll sündünü 1644 Beinholzin Hannoveri lãhkün, opnu pastoris ja tulnu siã 1668. Eestin sai tã Lihula opõtãjas ja praoskis, timã poigõst sai joba mõisaumanigu ja Vinne keisri ohvitseeri. Suguvõsa 18. aastasaa elukotussis oll just Hageri Lõmandu mõisa, mitma Ambla ja Vãndra kihlkunna mõisa. Ildamb kandu seo saksa nimi rohkõmb Lãtimaalõ ja üten ohvitsiirega suurdõ Piitre liina, kon nimi muutu ka kujulõ *Udom* (Udom).

Udam ei näütã vãega saksa nime muudu, a sõski või tã tuud olla, ku mãrki, et *ü* (muudns saksa keelen *Uhu*) tähendõ kassikakku ja *dam* tammi. Kimmãle olõ es sãäl tegemist juhulsidsõlt sama edenimega mongoli keelest – *Uudam*.

ATK-miis ja kirãnik Udami Valter oll peri Vahtsõ-Antsla suguvõsast. Orientalist ja tõlkja Udami Haljand oll peri Malla mõisa suguvõsast.

SAARÕ EVAR

Kas peat no telehvoni pelgãmã?

Mul om mõnikord juhtunu, et ei saa vajalikku inemist telehvoniga kãtte ja ku tedã trehvãt ja küüsüt, mille ta vasta es võta, sis tã ütles, et ku aparaat nimme ei näütã, sis võõrast nummõrd ta enãmbüisi vasta ei võta, pelgãs kaubapakjõid.

No mis tetã, nii omgi, et ei tiã ilman, medã sullõ pãhã määrmã nakatas. Ku kõrraga ei taipa üldã, et aitüma-, ei olõ huvitõt, hããd pãivã, sis olõt nigu kala konksu otsan. Ma esi olõ tuu virga ütlãmise viimãtsel aol hãste äã oppinu. Sai arru, et tuu ka ei avida, ku tellit, et minnu taast kõlistamise nimekirjast õmõta maha tõmmatu. Tuu pääle üldãs, et ma peat esi sinnã ja sinnã kõlistama, et äã üldã. A tuu nummõr om enãmbüsi

kinni, pand muusikat kullõma ja uutma, no aitüma.

Tuu aig, ku kasturide ja pannõga ussõ takast ussõ takka kãütü, om enãmb-vãhãmb müüdã, aga ma tiã ütte prouad, kel jo üle kümne aasta tuu uskmalda kallis kraamiunik sahrvin sais. Tarvitama ei taha ka nakada, selle et sõã siamaani henne pääle tãüs. Ku mõistus pãhã tull, et üttekokku tulõ mitusada eurod ega kuu jupikaupa naide anumõidõ iist tsilguta, ja harjuskile jãrgi juusk, ütelf tuu, et om jo ilda, allkiri om ant. Sããdüse jãrgi nii ei olõ, aga ega mi inemise jo paragrahvi takan ei aja, ku viimãne hãdã kãen ei olõ, ja tuuga müügi rahvas arvõstaski.

Taa asi om muiduki mitma otsaga, selle et mõnõl inemisel om tüüd hãdãste vaija ja sããne kaubapakmine and teenistüst, aga...

No kãüdãs ussõ takan vãhãmb, selle et kõigil omma jo telefoni. Kost kõlistaja nuu numbri saava, om umaette nummõr, aga teedã na omma. Üldãs aga uma nimi ja firma, kost kõnõ tulõ, ja mugu kulõ tuud juttu, ku kipõlt õigõt nuppu vaota ei taipa.

Olõ päält kullõlnu, ku ütsekümneaastanõ proua om raamadupakjaga hãdãn. Viisakas inemine es taha juttu külmalt äã lõpõta ja naksi sellãtãmã, minkperãst ta telli ei saa ja kohe tal see kuu raha lãts... Mõnikõrd om taalõ ka nigu kogõmalda mõni asi postiga saadõt ja arvõ kah manh, et mugu massa. Õigustõdi nii, et mi saadi jo sõnumi ja ti es ütlfã äã. Viimãte sai mul hing tãüs ja saadi esi meili kohe vaija, et jãtke õmõta rahulõ nii vana inemine. Tuun asutusõn saadi siski arru, et om pããlekãümisega liialõ mint.

Kodo tagasi

Uma rahva sekkã

Ku ma minevã suvõ pidi elo sunnil Perilt äi minemã Kesk-Eestihte, sis seo suvõ lõpun olõ ma jälki Peril tagasi.

Taa vaihõpããlne aasta olle mino jaos vãega rassõ. Ku lããt iks peris võõrahe paika, mis ei miildü, sis tunnõt hinnãst ku asumisõlõ saadõtu. Nii hirmsat kotust es olõ ma viil inne nãnnü. Ütel puul majja oll nõukaaignõ vãllã ehitãmãldã ja tühju aknõmulkõga tondiloss ja maja kõrval tõõnõ sããnesamanõ. Tõsõl puul majja oll niitmãldã ohtjanurm.

Tullõn ilosast Lõuna-Eestist, oll sããne kotus vãega ilodu kaia. Üttegi mõtsa ega võsso kah lãhkül es olõ, kohe luudusõhegi minnã miilt lahutama.

Istsõgi terve pikã talvõ tarõn. Vaihõpããl kãve inne poodin süvvã ostman. Korssi koroonã kah viil külge. Õnnõs põdõsi kül koton ilma tohtri abilda.

Es sulandu ma kuigi külãello võõra rahva siãn. Kevãjã saiõ mullõ selges, et om vaia naada lõuna poolõ elãmist otsma. Vahtsõ kinnisvara müügipakmiisi, a nuu, mis mullõ miildüvã, olliva võlss kotusõ pääl vai vãega kalli. Oll külh vaihõpããl üts oksjonikortõr, a tuud ma es saa, inne ostõti äi.

Hainakuu alustusõn oll jäl Peril üts kortõr müügijn, a buumihinnaga. Kuna mul sããnest rahha kostkilt võtta es olõ, a himo oll iks äi osta, sis naksi pangaga kauplõma. Ega nã mullõ, nii vanalõ inemisele, vãega võlga inãmb es taha anda, a kuigi iks saimi kaubalõ. Osa rahha panni esi, a suurõmba osa saiõ pangakãest, ja saiõgi kortõr äi ostõtus.

Ainumanõ vahe um tollõn, et ku vana kortõri aknõst vãllã kaiõn oll nii-üteldã miljoni-vaadõ, sis seon inãmb ei olõ. Vanan kotusõn kasviva ilosa kuusõ maja takan ja vaihõpããlt oll nätä kavvõlõ nurmõ päãle kooni mõtsani vãllã. Võiisit nätä eski mõtselãjit vilã-ãdãlãt sõõmãn. Kaemalda tuu päãle, et mul midãgi ei olõ ja raha kulus tagasimasmisõ ja kommunaalõ päãle, olõ ma iks vãega õnnõlik, et saa ellã tan uma rahva siãn, kon mullõ vãega miildüis.

URMI AILI

Miis tull ildaigu tüült ja ütelf, et õkva tuju lãts tüküs aos halvas. Üts kõva jutuga naisterahvas oll ta konksu vai telefoni otsa kinni saanu ja ta jãgi kullõma, mis timãga kõik varsti juhtuda võit, ku ta neide kãest tuud ja tõist ja kolmandat tabletti ei telli ja ei tarvita.

Ja minkperãst om nii, et hãdaline peat tõnõkõrd kuu vai kats eriarsti manu pããsemises jãrjekõrran uutma, aga sããlsaman kõlistõdas tõsõlõ, kiã konhgi vallu kaibaman ei olõ kãünü, ja pakutas uurin- guid egas juhuss...

Sããne mi elu põra om, medãgi om vast egalütel pellãdã, aga telefon tulõ õks vasta võtta ja ku jutt sãäl ei miildü, sis om tuul aparaadil sããne kotus külh, kost taa kinni vaota saat.

NÕLVAKU KAIE

Tsähvähüs

VÄLJANDU ELLEN

Inemise mudsu om jo niimuudu luudu, et armõdu pallo elon juhtunu asjo häös unõruhe. A tõõnõkõrd kavvõ ao perrä kää nigu plõksahus, ni tulõ üts ku tõõnõ asi miilde. Nii juhtu mukka, ku ma 2001. aastal saie avvuhinnas Kõivu-puu Marju kirotõdu raamadu «Rahvaarstid Võrumaal». Lugõsi noid juttõ vanast ni noorõst Surist, ku karaški nigu elävähe silmi ette tuu pilt latsõpõlvõst... Pidi olõma 1956. aasta keväjäde kooli-vaihõ aigu, ku ma elon edimäst kõrda Tarto liinan käve. Mu tsõdsõ Aino sõitsõ Tarto turu pääle viimätsit sipul-ubinit müümä ni võeti minnogi ütten. Ubina müüdü, lätsimi parajahe üle Imäjõõ silla, ku üts vanõmb meesterahvas vastastõ. Nimä tsõdsõga terehtivä ni naksiva kõnõlõma.

Mu jaos olle tuu meesterahvas väega korgõt kasvu, a ütsaastadsõ latsõ jaos paisuvagi kõik asä korgõmba. Kost tsõdsõ tuud miist tiidse, ei mälehtä inämb. Mul olle muidohki ikäv suuri inemiisi juttu kullõlda, päälegi kibõlõsi kõvastõ Tarto liina kaema. Togisi kõngänõnaga kivikeisi, ku ütekõrraga nii jutu sehen visaš vanamiis silmä mu pääle ni ütël: «Taal latsõl omma silmä haigõ.» Ni kõnõliva edesi.

Perän, ku edesi kõnnõmi, ütël Aino, et taa olle kuulsa tohtri Suri. Ma viil küsse, mille tä mu silmi kottalõ nii ütël. Tsõdsõ kergüt õnnõ olgõ.

Koroona ja hammas

Mul olf järe kõrd hambatohtri mano 25. urbõkuul 2020. A 12. urbõkuul kuulutõdi Eestih vällä eriolokõrd koroona peräst. Tohtri asäajaja and telefoni-ga teedä, et ambulantsi ussõ omma kinni ja vastavõtt om üles üteld.

Mu hammas haluf kõvastõ

ja ai halu ka päähä ja kaala. Kannadi, kannadi, võtsõ valurohto ja kummelitsäid. Edimält nigu rehvähtü halu ja peräh õks säänesama nigu inne.

Pikapääle lei igimähe mädä ja hammas naas liikma. Kolmõ kuu peräst liiku hammas õks joba väega kõvastõ. Esi märgoti, et seo hammas vist epideemiast vallalõsaamist uuta ei jovva.

Esi ma miä es tunnõ, piigli iin punniti kah silmi. Sinnäpaika asi jäiegi. Ku sügüse kuuli lätsi, käve silmätohtri latsi nägemist kontrolman, paprõtõbõli päält. Sis tohtri ütël, et hääst silmäst ma näe väega halvastõ ni kirot silmäklaasi. Kanni noid 7. klasini, sis es lääki inämb vaia, nikani ku päält noorõmba poja

Kaeh, sis tullegi nigu vi-

Ku Eestih haigus perrä andsõ, kõlisti hambatohtrilõ ja sai katõ kuu peräst vastavõtmisõ kellä-ao. Tuudaigu tundsõ, et hammas ja hallu olf kõik suu täüs.

Õdagu käve sannah ja igimä olli küländki pehme. Pruuvõ esi rõibõht vällä tõmmada näpõga. A oh hätä, sõrmõ nilbõstu hamba päält är. Sõs halgahtu päähä hüä mõtõ. Võti marlist si-

REIMANNI HILDEGARDI TSEHKENDÜS

kahtiga lüüdült miilde tuu päiv päält 20 aasta takka, ku Suri sääli Tarto silla pääl mu silmähaigusõst kõnõli. Timä pand diagnoosi pallalt pääl-kaemisõga, a liina korgõlt tudiirnü tohtri es näeki tõpõ. Kuiki uursõva-puursõva ni liiguhtiva papiplakhti tähtinumbriõd pääl tokki.

deme ja tõmpsi äkki. Üte ropsuga olf hammas vällä. Esiki verd tulf veidü. Panni vatitropsi pääle ja halu olf suust nigu pühitü.

Süküskuuh lätsi umal kellä- aol hambatohtri mano. Viimä-ne naardsõ taa jandi pääle ja ütël, et haav, kost hamba tõmpsi, om ilostõ paranu.

LIIRA SINGA

Latsilõ

Vastus saada üte nädäli Joosul meiliaadrõssi pääle latsinukk@umaleht.ee vai postiga: Uma Leht, Tartu 48, 65609 Võro.

Vastussõ mano panõ kirja uma nimi, vannus ja kimmähe ka postiaadrõs.

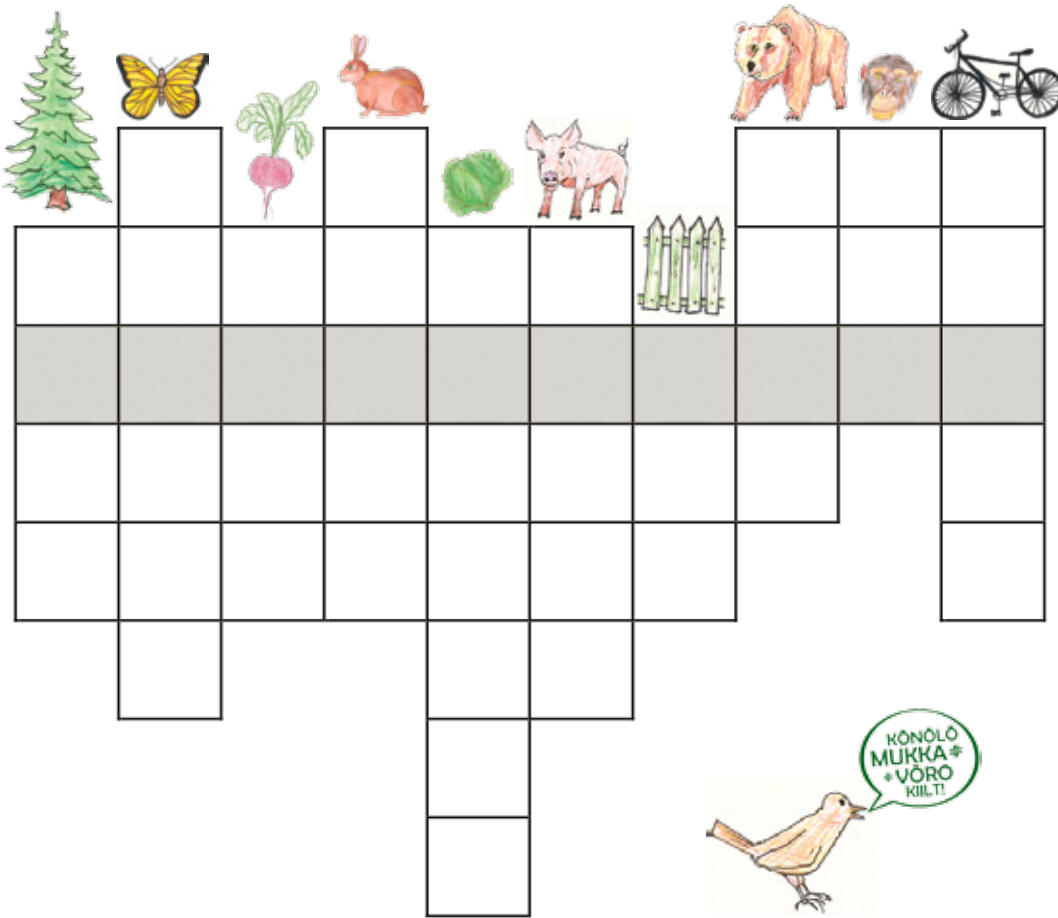
Vastajidõ vaihõl loositas vällä võrokeelitsit välläandit.

Latsinukka tugõva Võro instituut ja Võro selts VKKF.

Minevä kõrra vastus: vilävõtja, ruttas.

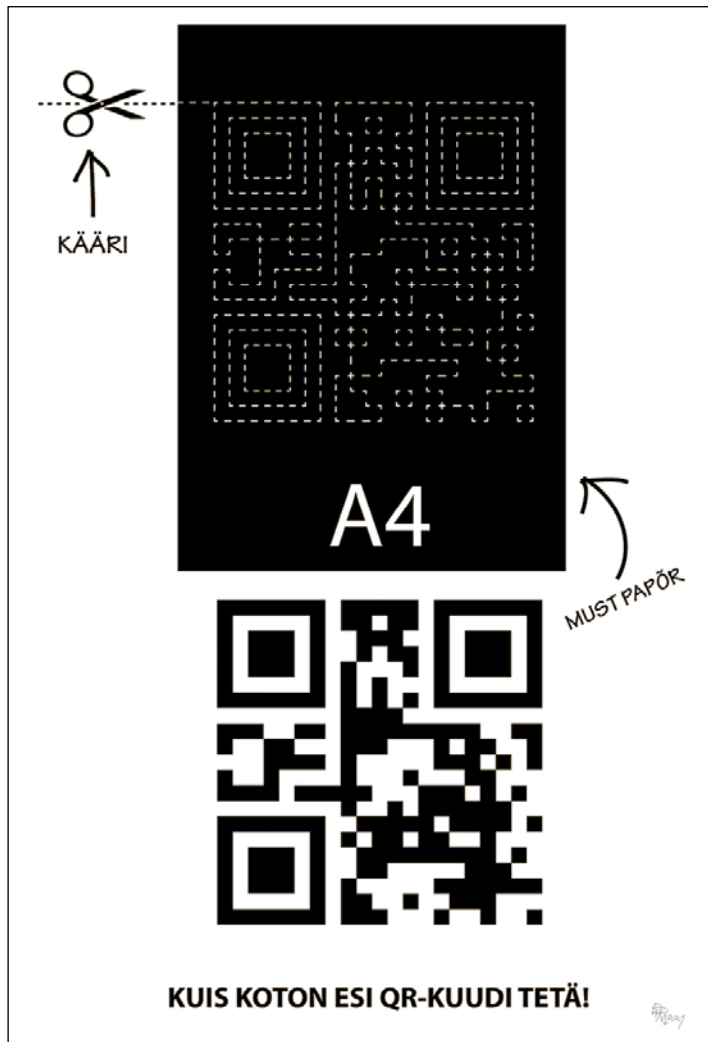
Avvohinna saa KEEMI KARL (7) Võrolt.

Täüdä' är' ristsõna! Ku lahendat õigõhe, saat teedä', midä sügüse poolõ kõõgin keedetäs.

Parm tsuskas

Nalapildiga tsuskas ütiskunda mõnõst hellembäst kotussõst Rõugõ Rebäse külä miis VARUSTINI ANDRES, tunnõt ka nimega PARM.

Tossu Tilda pajatus

Sugulaisi asi!

Nuuri kokkõ koolitõdi pääl- liinan, a tüüle tulli nä iks kodupaika. Niimuudu jõudsõ katsakünnendil aastil tagasi ütõ Võru tütrik. Umma tüüellu alust tä Rannatarõn. Tamula viirde ehitet söögikotus olf tunnõt hüvvi ruugõ ja kõrraligu teeninduse perrä. Rannatarõ juhtõ kimmä käega meistri-kokk, kes olf umal aol kah edimält Võrul nuur kokk olu. Juhataja suuvõ seokõrdsõlõ noorõlõ hääd alustust ja pidi esieränis tähtsäs, et kundõdõga piät ekäpiten kombõkas olõma. Teenindajä suust lindu last sõna võisõ ütten tuuva pak-su pahandust ja määri asutusõ hääd nimme.

Nigu õks, olf lõuna-aigu sõõman pallu rahvast. Noorõ koka ülesandõs olf ruuga vällä jaka. Leti pääl olf tuu osa ruugõst,

midä inemise esi saiva võtta. Parajalõ ütõ naistõrahvas valisi hindäle makõtruuga – joba mitu kausitüüt leeväsuppi olf vällä praagit. Kokapreili, hindäl naarulinõ nägu iin, ütël: «Mis sa sordit, võta kõrrast!» Tuud juhtu nägemä-kuuldma juhataja. Tuud kundõt tiidse tä väega häste: ütõ uma liina aokiränik. Juhataja lätõ umma kabinetti ja saatsõ sõna, et tulku nuur kokk timä manu. Kokakõnõ lätõ. Juhataja nägu olf sünge ku piksepilv. «Kuidas te käitusite lühikest kasvu naisega? Kas teate üldse, kes ta on?» küsse tä. Nüüd sai ka tüüd alustanu kokk uma sõna üldä: «Timä om mu tädi.» Tsi-pa vaikust. «Ah tädi? Tädi... Sis om tõõnõ lugu. Sugulaisi asi!» Piksepilv olf kaonu, päiv tulf jäl vällä. Kost võisõ juhataja koka suguseltsi tiidä.

TOSSU TILDA

Muda Mari pajatus

Keelüaig

Ma kuuli raadiost, et Türkmenis-tanimaal kiildse valitsus koroona-viirusõ är. Tuu om kül hää plaan. Mille mi valitsus olõ-i säändse asä pääle tulnu? Tuu asõmõl keeletäs är suurõ pido.

Meil piässi är kiildmä ka seenekäümise. Vihmadsõ ilma omma toonu seeneviirusõ. Kõik inemise, kiä veidüki liiku jõud-va, omma seenetõvõ külge saanu. Mõtsaalonõ om massinit ja rahvast täüs, a egäleütele jakkus viil siini kah. Ku inämbüs korjas

iks kikkasiini vai makõsiini, sõs mõnõ seenelidse omma targõm-ba ku tõõsõ. Nä kullõ-i naabri-miist ega seenetiidläisi ja kor-jasõ õnnõ noid kõgõ ilosampi, koh kübärä pääl omma täpi. Mis tuust, et nuu omma kihvtidse.

No ku parhilla piät tiatrihe minneh kruudõlidsõ koodi ette näütämä, sõs mõtsa minneh piä-si ette näütämä, et olõt seeneraamatut lugõnu. Muido piät edesi kotoh pallit kardohkit süümä, a seenesoustist pühi suu puhtas.

MUDA MARI

Telli Uma Leht!

tellimine.ee/umaleht
vai tel 617 7717.